

УДК 94(476.4)

УЗБРАЕННЕ МАГІЛЁВА Ў КАНЦЫ XVI–XVII СТАГОДДЗІ (АГУЛЬНЫ АГЛЯД)

Р.ДЗ. ГАЛЫНСКІ

(Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А.А. Куляшова)

Разглядаецца комплекс сродкаў абароны і нападу магілёўскіх мяшчан напрыканцы XVI–XVII стагоддзі. Мілітарная гісторыя асобных гарадоў рэдка вывучалася мэтанакіравана, асабліва разглядаемага намі перыяду. Аналіз прадметаў узбраення праводзіцца на аснове аналізу пісьмовых крыніц і археалагічных калекцый магілёўскіх музеяў. Усе сродкі бою, якія аналізуюцца ў артыкуле, падзяляюцца на засцерагальнае ўзбраенне і наступальную зброю. Вынікі даследавання кажучь аб важнейшай функцыі магілёўскага ўзбраення – абароны мяшчанамі горада, у адрозненне ад тых функцый, якія ставіліся пры забеспячэнні баявымі сродкамі шляхецкага паспалітага рушэння.

Пісьмовыя крыніцы (актавыя кнігі і юрыдычныя дакументы магілёўскага магістрата) і археалагічныя матэрыялы з Магілёўскага абласнога краязнаўчага музея імя Е.Р. Раманава і Музея гісторыі Магілёва дазваляюць здзейсніць комплексны аналіз узбраення магдэбургскага Магілёва напрыканцы XVI–XVII стагоддзя.

Асноўная частка. Усе сродкі бою, якія аналізуюцца ў артыкуле, падзяляюцца на засцерагальнае ўзбраенне і наступальную зброю.

Засцерагальнае ўзбраенне патрабавалася дзеля аховы ваяра ад сродкаў нападу ворага. Яго можна падзяліць на тры катэгорыі: шчыты (рухомыя сродкі аховы), ахова галавы і ахова цела (нерухомыя сродкі аховы). Ахова галавы магілёўскіх камбатантаў прадстаўлена трыма відамі шлемаў: марыёнамі, шышакамі і прылбіцамі. Марыён у якасці сродка аховы галавы магілёўскіх ваяроў вядомы нам толькі па дадзеных археалогіі, шышак і прылбіца – толькі па згадках у актавых дакументах магістрата. Узгадка пра шышакі знаходзіцца ў «*Оповедане Гане Ивановне на Онопрее*» ад 15 кастрычніка 1597 года. Скарга тычылася рабунка: «... *тот час згинуло с клети моей два панцеры, которые стояли десети коп гршей, шышаки два, которые до схованья даны были от приятеля моего, сагайдаки два ...*» [2, с. 425–426]. Што ж тычыцца шлема, то ён узгадваецца ў тэксе вопіса маёмасці нябожчыка Хамы Іванавіча Мокуса «... *прилбыцы тры...*» (запіс за 1578 г.) [2]. Засцерагальныя сродкі аховы цела (панцыр) узгадваюцца двойчы, толькі ў пісьмовых крыніцах XVI стагоддзя. Пра выкарыстанне шчытоў увогуле няма звестак у пісьмовых крыніцах і пацверджанняў у археалагічным матэрыяле [3, с. 102–110; 2, с. 498; 19, с. 214].

Такім чынам, можна казаць, што вялікай колькасці сродкаў аховы цела і галавы ў Магілёве XVI–XVII стагоддзяў не было. Магчыма гэта звязана з дарагавізнай гэтых мілітарый, альбо з наяўнасцю іншых сродкаў аховы цела, нахштальт халатаў і цігіляў. Наяўнасць марыёна можа тлумачыцца прысутнасцю ў горадзе наёмніка з Заходняй Еўропы (немец, шатландзец, іспанец). Гэты тып шлемаў характэрны для пяхоты (стралкі альбо пікінеры). Шышакі і прылбіцы, у сваю чаргу, выкарыстоўваліся ў асноўным кавалерыяй. У XVII стагоддзі ахоўнае ўзбраенне не згадваецца ўвогуле.

Наступальная зброя падзяляецца на дзве катэгорыі: зброя дальняга і бліжняга бою. У першай катэгорыі вылучаюць кідальную і агняпальную, а ў другой – клінковую (мячы, шаблі і г.д.), абуховую (сякеры, булавы і г.д.) і дрэўкавую (коп'і, пікі, рагаціны і інш.) віды зброі. Усе віды маюць у сваім складзе тыпы, падтыпы, варыянты і больш меншыя – таксоны [2; 4–18].

Агляд прадметаў узбраення бліжняга бою трэба распачаць з дрэўкавага, так як гэту зброю можна ахарактарызаваць як зброю першага бліжняга кантакту. У Магілёве яна была рэпрэзентавана пікамі, коп'ямі, пратазанами, рагацінамі і вошчапамі, а таксама эвалюцыйнамі мадыфікацыямі некаторых пералічаных вышэй мілітарый (рункамі, фрывульскімі коп'ямі, эспантонамі (?)) (мал. 1:1–15; 2:3) [4; 6]. Але неабходна памятаць, што асноўная колькасць наканечнікаў дрэўкавай зброі трапіла ў культурныя напластаванні горада і дно Дубравенкі, Дняпра і Дзябры падчас штурмаў горада войскам Януша Радзівіла ў лютым – красавіку 1655 года [1, с. 162–165].

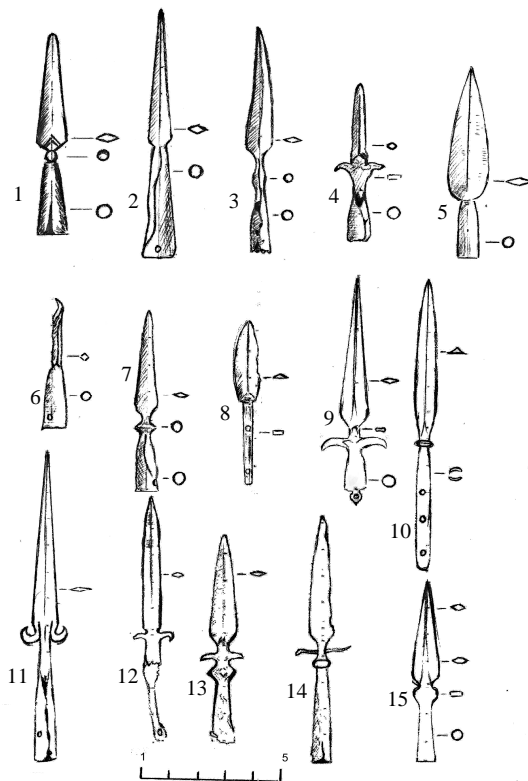
Калі казаць пра пісьмовыя згадкі дрэўкавай зброі, то пра іх наяўнасць у магілёўскіх збраёўнях гавораць наступныя запісы:

- «... *рогатинка дана зол. один...*» [7, с. 24];
- «*Бердышовъ чотыры, шафалина одна*» [11, с. 145–146];
- «... *szafelinow para, zlotem nabiianuch, na trzcinach...*» [16, с. 369];
- «*петнадцат осцеповъ засчитныхъ з олстрами*» [2, с. 83].

Пад абуховай зброяй трэба разумець комплекс з сякер, кісцянёў, кляўцоў, бярдышоў, шастапёраў і інш. У пісьмовых крыніцах яны фігуруюць як:

- «... *за обушокъ который ему въ дорогу...*» [10, с. 231];

- «... обухъ сребромъ набияный дали золотыхъ два и осмак. 20...» [11, с. 31];
- «... купили у Ческого сына Ивана барду полскую за золот. тры...» [13, с. 83];
- «... секиру в дорогу дали...» [8, с. 95].

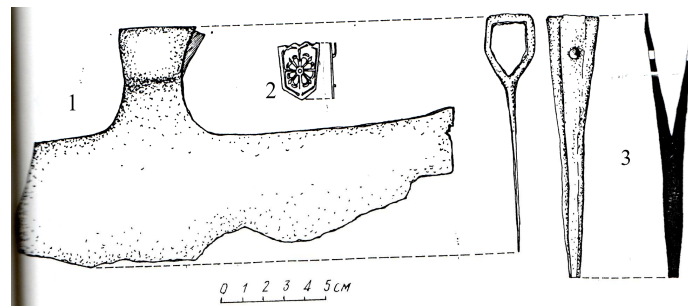
Мал. 1. Наканечнікі дрэўкавай зброі з фондаў УК “МАКМ імя Е.Р. Раманава” XVI–XVII стагоддзяў:
1, 5 – рагаціны; 2–3 – коп’і; 4, 12 – пратазаны; 6 – піка кавалерыйская (дрэва); 7, 10 – піка пяхотная;
8 – дроцік (вошчап); 9 – спетум (фривульскае коп’ё); 11 – рунка; 13 – 15 эспантоны

Заўвага: прамалёўка аўтара.

У арсеналах магілёўскіх мяшчан знаходзіліся: сякеры, кісцяні, бярдышы (мал. 2), баявыя цапы і (магчыма) булавы. Археалагічныя матэрыялы пацвярджаюць бытаванне толькі кісцянеў і бярдышоў, ас-татнія сродкі бою ўзгадваюцца ў пісьмовых крыніцах [2; 4–19]:

- «Миките Оршаници ковалю за оковане десяти цеповъ...», «До тыхъ цеповъ... за дрекковъ десеть...» [9, с. 123];

- «... змовили Никиту Аршаничина бердышы робить, десятки два, за каждый бердышь по осмак пятьдесят... Ты бердышы дали на древо всажовать ... дали золот три и осмак десять» [12, с. 94].

Мал. 2. Магілёўскія матэрыялы паводле І.А. Марзалюка:
1 – бярдыш; 2 – накладка наканечніка похваў шаблі; 3 – капійны ўток

Заўвага: стратыграфічна матэрыялы датуюцца XVII – пач. XVIII стагоддзя [20, с. 238].

Асобна трэба таксама ўгадаць такую спецыфічную катэгорыю ўзбраення, як “крывінальная”. Да яе трэба аднесці “кіі” і “колы” [2, с. 61, 577]. Такія рэчы выступалі хутчэй за ўсё ў якасці зброі плебса ці ў

выпадках, калі сапраўднай зброі пад рукою не было. Хаця, магчыма, пад “кіямі” маюцца на ўвазе разнастайнасці булаў.

Самым распаўсюджаным узбраеннем бліжняга бою ў Магілёве была клінковая зброя. Магілёўскую клінковую зброю можна падзяліць на доўгаклінковую (мячы, шаблі, палашы, корды, шпагі, канчары) і кароткаклінковую (нажы і кінжалы).

У крыніцах фігуруюць: канчары, корды, шаблі, мячы, палашы і нажы:

- «... *konczerz ieden suty, srebrem złocistym oprawnu, y drugi koncerz, także suty, w poszrodku biale srebro y rękoiesc także białego srebra...*» [15, с. 356];

- «... *иж онъ водлугъ сказни урядовой кордъ, которы был мне дал оправлят от доброго члвека, отдати и заплатити не хочет...*» [2, с. 214];

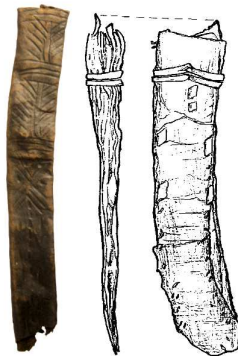
- «...*szabli dwie, iedna w czerwonym axamicie, żelazne braycary, złotem nabiane, a druga w capie czarney, na niey braycarow trzy srebrem złocistym y krzyż w niey srebrozłocisty...*» [15, с. 356];

- «... *меч старый давали полировать...*» [9, с. 100];

- «...*nalezlismy w sklepie: pałaszy dwa, szrebrzem oprawne, z ktorych u jednego pięć braycarow, a u drugiego także pięć, złocistych...*» [15, с. 356];

- «...*тахер ножов угорских...*», «...*ножы Виленское роботы...*» [2, с. 528, 440].

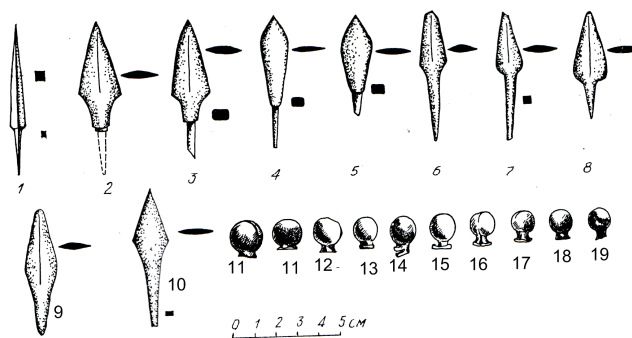
Археалагічныя матэрыялы прадэманстраваны скуранымі кінжальнымі і шабельнымі похвамі XVI–XVII стагоддзяў, бронзавым наканечнікам похваў доўгаклінковай зброі XVII стагоддзя (мал. 3) [20; 19, с. 67; 5, с. 118 – 119; 21]. Акрамя гэтага, трэба таксама адзначыць і выпадковую знаходку шабельнага клінка (хутэй за ўсё канца XVII – пачатка XVIII ст.) з арабскім кляймо.

Мал. 3. Скураныя похвы кінжала і шаблі XVII – пач. XVIII стагоддзя (без маштаба)

Заўвага: матэрыялы І.А. Марзалюка [21; 20, с. 251].

Другім відам зброі нападу з’яўляецца зброя дальняга бою – кідальная (лукі і арбалеты) і агняпальная (пісталеты, стрэльбы і артылерыя). Згадкі гэтых мілітарый прысутнічаюць у пісьмовых крыніцах, а таксама ў якасці археалагічных матэрыялаў (мал. 4).

Мал. 4. Стрэлы 1 – 10 і кулі 11 – 19 з Магілёва

Заўвага: па матэрыялах І.А. Марзалюка [20, с. 251].

У XVI–XVII стагоддзях у Магілёве лукі не толькі знаходзіліся на ўзбраенні мяшчан як асабістая зброя, але і вырабляліся мясцовымі майстрамі: «... *гршей готовых пят коп и сагайдакъ, то все сыну своему Саве Яковлевичу отдал и отписаль...*», «*Стрель десятка полтора, золот. два и асмаковъ семь и*

поль... За направу тятывы, асмак. чотыри» [2, с. 426, 487, 494 – 495; 8, с. 494–495]. У якасці баявой зброі лукі дакладна выкарыстоўваліся да сярэдзіны XVII стагоддзя, а потым яны саступаюць свае пазіцыі ў баі на карысць агняпальнай зброі.

Агняпальная зброя была шырока распаўсюджаным сродкам бою ў асяроддзі магілёўскіх мяшчан. Акрамя прыватных зброевых пакояў, агняпальная зброя знаходзілася ў арсеналах горада (у цэйхгаўзах і ў ратушы). Вялікая колькасць згадак рамонту агняпальнай зброі ў дакументах кажа аб значнай эксплуатацыі яе і ў мірны час. Ужо ў XVII стагоддзі прасочваецца падзел гэтых сродкаў бою на баявую, паходную (зброя падарожнікаў) і паляўнічую. У пісьмовых крыніцах згадваюцца: ручніцы, аркебузы, мушкеты, бандалеты, карабіны, фузеі, пісталеты і пташыны [2; 4–18]:

- «...ручницу гупчастую, которая дей коштывала грши петдесять, ...» [2, с. 3];
- «... за оные грши стало и за презыскъ, дали до мене... гаркабузик малый с колом...» [2, с. 487];
- «... за направу пистолетов и мушкета слесарю золот. 1 и осмаковъ...» [7, с. 94];
- «За розказанемъ Его млсти пана войта два бандалеты приняли одъ Зенковича Лунка у пяти золотыхъ, аа попрутцину, у грошахъ готовыхъ...» [7, с. 306];
- «За хендожене пистолетовъ и за направу карабина золот. два и осм. пятнадцать...» [14, с. 46];
- «За направу пташыны, што по валу сто рожеъ Михалко стреляетъ, заплатили слесару Жабце полталера...» [15, с. 50].

Акрамя ручнай агняпальнай зброі Магілёў валодаў артылерыяй¹. Артылерыйскія гарматы (як бронзавыя, так і жалезныя) былі розных калібраў і падзяляліся на палкавыя (на калёсных лафетах), замкавыя (зацінныя) і марціры “мажчэры”: «Гарматъ болшихъ, штукъ пять, среднихъ штукъ чотыри; полковыхъ двадцать два; железна, штука одна; круковъ одъ огня штукъ... цеповъ не окованыхъ... мажъчеръ одинъ у браме» [7, с. 309]. Першыя – палявая артылерыя; замкавая – выкарыстоўвалася пры абароне горада; марціры звычайна скарыстоўвалі для аблогі, але наяўнасць іх у магілёўскіх цэйхгаўзах і каля брам кажа пра зручнасць іх выкарыстання і ў абароне. Неабходна адзначыць, што гарматы падзяляліся на “вялікія”, “малыя”, “дзелы”, “падзелкі”. Забяспечанасць магілёўскіх мяшчан зброяй дальняга бою была на даволі добрым узроўні. У Магілёве знаходзіўся свой асабісты артылерыйскі парк, але пра стан гармат, іх калібры і суадносіны з патрэбамі часу казаць нешта пэўнае не выпадае.

На ўзбраенні мяшчан і магістрата знаходзіліся:

- артылерыя: палкавая, стацыянарная і марціры;
- ручная агняпальная зброя: ручніцы, аркебузы, мушкеты, бандалеты, карабіны, фузеі, пісталеты, пташыны;
- кідальная зброя (лукі);
- дрэўкавая зброя: вошчапы, рагаціны, коп’і, пікі (пяхотныя і кавалерыйскія), пратазаны, рункі;
- клінковая: шаблі, канчары, корды, мячы, палашы, нажы;
- абуховая: тапары, булавы (кіі), цапы, кляўцы (надзакі) (?), бярдышы, барты;
- засцерагальнае ўзбраенне: панцыры, шышакі, прылбіцы і марыёны.

У горадзе прысутнічала шмат майстроў, якія займаліся вырабам і абслугоўваннем зброі: шабельнікі, кавалі, сагайдашнікі, броннікі, кавалі, слесары, гарбары.

Комплекснае выкарыстанне зброі яскрава прадэманстравана ў «Рашэнні Яго Вялікасці караля Жыгімонта трэцяга па справе блажэннага Іясафата архіепіскапа Полацкага з мяшчанама Магілёва» ад 27 студзеня 1631 года «... выставили противъ него на баиняхъ и по валу пушки и пищали, какъ будто противъ вооруженнаго неприятеля и сами вышли на валы съ мушкетами, пиками и разными воинскими доспехами...» [8, с. 359]. Мы бачым выкарыстанне адначасова як дрэўкавай, так і агняпальнай зброі.

Апалчэнцы Магілёва ўзбройваліся зыходзячы з асабістых фінансавых мажлівасцей і густаў. Але неабходны мінімум сродкаў бою для кожнага мешчаніна быў рэгламентаваны і вызначаны магдэбургскім правам. Магістрат праводзіў запланаваныя стрэльбы, агляды “войска” і гарматнікаў, ажыццяўляў інвентарызацыю брамных арсеналаў і цэйхгаўзаў, пры патрэбе наймаў неабходных майстроў для рамонту і вырабу зброі.

Высновы. Комплекс сродкаў бою магілёўскіх мяшчан XVI–XVII стагоддзяў найбольш падобны да заходнееўрапейскай вайскавай традыцыі (агняпальная зброя, а таксама канчары, корды, палашы, барты, прылбіцы і інш.). У сваю чаргу, наяўнасць бярдышоў, шабель, лукаў са стрэламі можа казаць пра ўсходнія вайсковыя традыцыі. Але, напрыклад, шабля, з’яўляецца нацыянальнай зброяй не толькі усходніх народаў, але і Польшчы, і Венгрыі, а бярдышы характэрны практычна для ўсіх народаў Цэнтральнай і Усходняй Еўропы. Можна казаць і аб наяўнасці пэўнай колькасці іншаземных наёмнікаў у горадзе таго часу (альбо жаўнераў, абучаных і ўзброеных згодна заходнееўрапейскай вайскавай традыцыі). Вялікая колькасць сродкаў бою ўяўляла сабою пераробленыя сельскагаспадарчыя прылады працы, якія дапаўняліся

¹Артылерыя (тут) – гэта не гарматы самі па сабе, а цэлы комплекс, род войск, неабходны для абслугоўвання і баявой эксплуатацыі артылерыйскага ўзбраення – кідальныя машыны і гарматы.

сапраўднай баявой зброяй. Усё гэта кажа аб важнейшай функцыі магілёскага узбраення – абароны мяшчанаў горада, у адрозненне ад тых функцый, якія ставіліся пры забеспячэнні баявымі сродкамі шляхецкага паспалітага рушэння.

ЛІТАРАТУРА

1. Абецедарский, Л.С. Белоруссия и Россия. Очерки русско-белорусских связей второй половины XVI–XVII в. / Л.С. Абецедарский. – Минск, 1978.
2. Акты, издаваемые Виленскою комиссією, для разбора древних актов: в 39 т. – Вильна: Тип. Губ. правл., 1865–1915. – Т. 39: Акты Могилевского магистрата XVI в. (1578–1580). – 1915. – 664 с.
3. Бохан, Ю.М. Новыя знаходкі сярэднявечнай зброі на тэрыторыі Беларусі / Ю.М. Бохан // Acta archaeologica Albaruthenica, Vol. II. – Мінск, 2007. – 127 с.
4. Галынскі, Р.Д. Вооружение магдебургского Могилёва (XVI–XVII вв.) / Р.Д. Галынскі // Гісторыя Магілёва: мінулае і сучаснасць: зб. навук. прац VII міжнар. навук. канф., Магілёў, 29–30 чэрв. 2011 г. / уклад.: А.М. Баццокоў, І.А. Пушкін. – Магілёў: УА «МДУ імя А.А. Куляшова», 2011. – С. 41–47.
5. Галынскі, Р.Д. Предметы вооружения эпохи средневековья и Раннего Нового времени в экспозициях МГУ им. А.А. Кулешова / Р.Д. Галынскі // Романовские чтения: сб. ст. междунар. науч. конф., Могилёв, 26 нояб. 2010 г.; под общ. ред. А.А. Воробьёва. – Могилёв: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2011. – С. 118–120.
6. Галынскі, Р.Д. Рогатина как разновидность универсального древкового вооружения XIII–XVII вв. (на основе фондовых сборов УК «Могилёвский краеведческий музей им. Е.Р. Романова») / Р.Д. Галынскі // Романовские чтения-8: сб. ст. междунар. науч. конф., Могилёв, 24 нояб. 2011. – Минск: УО «МГУ им. А.А. Кулешова», 2011. – С. 60–61.
7. Историко-юридические материалы (ИЮМ): в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 1. – 1871. – 374 с.
8. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 2. – 1871. – 376 с.
9. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–906. – Вып. 3. – 1872. – 445 с.
10. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 4. – 1873. – 433 с.
11. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 5. – 1874. – 414 с.
12. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 6. – 1875. – 416 с.
13. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 7. – 1876. – 517 с.
14. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–906. – Вып. 8. – 1877. – 530 с.
15. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 9. – 1878. – 553 с.
16. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 10. – 1879. – 545 с.
17. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–906. – Вып. 11. – 1880. – 534 с.
18. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–906. – Вып. 12. – 1882. – 550 с.
19. ИЮМ: в 32 т. / под ред. Созонова [и др.]. – Витебск: Тип. Губ. правл., 1871–1906. – Вып. 32. – 1906. – 297 с.
20. Марзалюк, І.А. Магілёў у XII–XVIII стст. Людзі і рэчы / І.А. Марзалюк. – Магілёў–Мінск, 1998. – 260 с.
21. Марзалюк, І.А. Справаздача аб археалагічным наглядзе на аб'екце «Пабудова адміністрацыйна-гандлёвага прызначэння» па вул. Ленінскай, 9 з добраўпарадкаваннем прылеглай тэрыторыі ў г. Магілёве ў 2009 годзе (Дамова Інстытута гісторыі НАН Беларусі з ААТ «Велес-К» ад 9 сакавіка 2009 г.). – Тэкст с. 3–18, кал. воп. с. 19–31, спісы с. 32–34, мал. с. 35–64, фота с. 65–95, даведка с. 96.

Паступіў 06.05.2014

MOGILEV ARMAMENT IN XVI–XVII CENTURIES AN OVERVIEW

R. GALYNSKI

The article deals with a set of tools for defense and attack the Mogilev burghers at the end of XVI–XVII centuries. Militaristic history of individual cities rarely been studied specifically, especially in this period. Analysis of armaments is based on the written sources and archaeological collections of Mogilev museums. This will help to more clearly understand the daily life of citizens in the late XVI–XVII centuries.